

BƏSTƏKAR MƏMMƏD QULİYEVİN “ƏMƏYİN HİMNİ” (ƏMƏYİN VƏSFI) KANTATASI (soprano, xor və simfonik orkestr üçün)

Gülmira QƏHRƏMANOVA

M. Quliyev təbiətdən doğan millilik, müasir yazı üslublarından istifadə etməsinə baxmayaraq, öz əsərlərində xüsusən “Əməyin himni” kantatasında insan və təbiət obrazını canlandırmaq üçün, xalq musiqisinə əsaslanaraq, lirik-böyük boyalara üstünlük verir.

Açar sözlər: *melodiya, üslub, minimalizm*

Qara Qarayevin sevimli tələbəsi istedadlı Azərbaycan bəstəkarı Məmməd Quliyev “Əməyin himni” adlı kantatası onun maraqlı əsərlərindədir. Kantata dörd hissədən ibarət soprano, xor və simfonik orkestr üçün yazılmışdır. Kantatanın poetik mətni Ələkbər Salahzadə və Vidadi Paşayevə məxsusdur. Şair Ələkbər Salahzadə və Vidadi Paşayev ilə yaradıcılıq ittifaqı bəstəkarın bir sıra əsərlərində həyata keçirilmişdir¹.

Biz M. Quliyevin bu əsərinə müraciət edərək nəzər aldıqda, əsərin bədii mətnini, bəstəkarın xarakterini, tənqidi aləminin fəlsəfi düşüncə tərzini ifadə edə bilməsini qeyd edərək, demək olar ki, onun tam mahiyyəti qarşımızda təsvir edilmişdir. Məqaləmizdə əvvəl bədii mətndən bəhs etməyə qərar verdik.

Kantatanın hissələri aşağıdakı kimi adlanır.

I hissə “Yazın Müjdəsi”

II hissə “Əməyin vəsfi”

III hissə “Ay mübarək”

IV hissə “Yallı (Məhsul bayramı)” adlanır.

Kantatanın I hissəsi “Yazın Müjdəsi” novruz bayramının əsas atributlarından biri olan səməninin təsviri, həyat rəmzi, baharın gəlişi kimi tərənnüm

olunur. II hissə “Əməyin vəsfi” ilin fəsilərini təsvir edir. III hissə “Ay mübarək” baharın gözəllikləri və payızın bərəkətindən bəhs olunur. Kantatanın finali “Yallı-Məhsul bayramı” əmək adamlarının sevincini, möhtəşəm birliliyini əks etdirir.

Qeyd etmək istərdik ki, bəstəkarın bir sıra xor əsərləri bilavasitə təbiətə, onun müxtəlif gözəlliklərinə və yaxud da təbiət fonunda keçən bayram şənliklərinə həsr edilmişdir.

Məmməd Quliyev əsərlərinin həm ədəbi, həm də musiqi mətnləri çox sıx halda milli köklərə bağlıdır. Kantatanın əsas mövzusu insan əməyinin il uzunluğunda bütün fəsilələrdə tərənnümü və tərifini bir sözlə, insan zəhmətinin əməyinin himnidir. M. Quliyev təbiətdən doğan millilik, müasir yazı üslublarından istifadə etməsinə baxmayaraq, öz əsərlərində xüsusən “Əməyin himni” kantatasında insan və təbiət obrazını canlandırmaq üçün, xalq musiqisinə əsaslanaraq, lirik-epik boyalara üstünlük verir. Onu da qeyd etməliyəm ki, keçmiş sosializm dövrü üçün əmək mövzusu çox aktual, gündəmdə olan mövzulardan biri olmuşdur. Bir çox kütləvi mahnılarda, xüsusən ötən əsrin 50-ci illərindən başlayaraq, bu mövzu musiqidə özünə geniş

¹ Ə. Salahzadənin poeziyası M. Quliyev yaradıcılığında bu şairə müəyyən müraciət haqqında “Poema-reqviyem” əsərinin təhlilində yer verdikimiz üçün hazırkı təhlildə ondan bəhs etmirik.

V. Paşayevlə bəstəkarın müştərek fəaliyyətinə gözəl nümunə- “Aldanmış ulduzlar” operasıdır.

yer tapmışdır. Yaradıcı əməyin tərənnümü səhnə əsərlərində (S.Hacıbəyov "Gülşən", T.Bakıxanov "Xəzər balladası", baletləri), xor musiqisində (A.Əlizadənin "Halal zəhmət məhnisi" kantatası) öz parlaq təcəssümünü tapmışdır. Əmək mövzusu milli qaynaqlardan bəhrələnərək, azərbaycan bəstəkarlarının xor əsərlərində geniş yer almışdır. Bu əsərlərdə dahi Üzeyir Hacıbəylinin xor musiqisi ənənələri bilavasitə davamını tapır. Hələ XX əsrin 30-cu illərində xor musiqisi sahəsində əmək mövzusu gündəmə gəlir. Niyazinin 1950 -ci ildə "Kolxoz suitası" əsəri və Nəriman Məmmədovun 1970-ci illərdə bəstələdiyi "Əməyin təntənəsi" kantatası müxtəlif səpkili əmək mövzusunda həsr edilib. M.Quliyevin "Əməyin himni" kantatası əsəri əlyazma olduğu üçün, onun yazdığı il tam məlum deyil.

Bəstəkarın xor əsərlərinin əksəriyyəti 1980 -ci illərdə yazıldığı üçün belə qənaətə gəlmək olar ki, "Əməyin himni" kantatasında 1980 -ci illərə təsadüf edir.

Kantatanın müəllifi ana təbiətin tərənnümünə fəlsəfi yozumdan yanaşır. Bu fəlsəfi düşüncə tərzini bəstəkarın ilk növbədə simfoniyalarında, simfonik əsərlərində, Nizaminin şeirləri və Füzulinin qezəllərində simfonik orkestr üçün yazılmış, "Kənd musiqi" əsərində, hətta səs və simfonik orkestr üçün "7 qədim xalq mahnısı" silsiləsində özünü büruzə verir. "Əməyin himni" kantatasında da bəstəkar fəlsəfi yozumu özünü göstərir. "Əməyin himni" kantatasında soprano səsinin

koloriti möhtəşəm təbiətin və qüdrətli ana səsinin vəhdətini ifadə edir.

Musiqişünas professor Z.Dadaşzadə yazır; "Hər dəfə məzmunundan asılı olaraq, bəstəkar stereotip həllərdən, qeyd olunmuş sxemlərdən uzaqlaşmış, ənənəvi janrı yeniləşdirməyə cəhd göstərmişdir"².

"Əməyin himni" kantatasında bəstəkar əmək mövzusunun yeni bir tərzdə şərh edir. Onun bütün əsərlərində təbiətə bağlılığı müşahidə edirik. Bəstəkar təbiətə ilkin yaradıcı qüvvə kimi yanaşır və həyatın başlanğıcını təşəkkülünü onda görür. Məhz bu baxımdan müxtəlif mövzulu əsərləri də təbiət fonunda açılır. Onun fəlsəfi düşüncələri, insanı təbiətlə vəhdətə görməsi kantatanın musiqisində özünü göstərir.

Kantatanın bütün hissələri moderato tempindədir. "Əməyin himni" kantatasında I hissə - "Təntənəli" kimi qeyd olunur. II hissə Mülayim- solistin ifasında lirik mahnı, III hissə-lirik-epik mərasim nəğməsi, IV hissə möhtəşəm epik ruhu yalldır. M.Quliyevin musiqi dilinin nə qədər maraqlı olmasını, milliliklə müasirliyin üzvü surətdə birləşməsinə, əsəri təhlil edərək göstərməyə çalışacağıq.

Kantatanın I hissəsi "Yazın Müjdəsi" trubaların təntənəli, möhtəşəm çağırış mövzusu ilə başlayır. Bu təntənəli bayramsayğı mövzuda melodik xəttin kvartasekundalı hərəkətini müşayiət edən taxta nəfəsləri və simli alətlərin aşıq musiqisinə uyğun xarakterli kvartakvintali intonasiyaları səslənir.

- I -

Təntənəli

² Дадашзаде З. Бесконечная любовь к музыке. "Зеркало"-28.09.2002

Tədricən səslənən güclənir, trubalara faqot və bütün digər mis nəfəsləri alətlər qoşulur. Simfonik orkestrin pulsasiya xarakterli kvintalarla 13 xanəli girişdən sonra, məhdud diapazona malik reçitativ-deklomasiya üslublu solist-sopranonun ifası, "Xonçaya qoydum səməni" sözləri ilə başlayır. Solist ifaya başlayan zaman müşayiətin gücü zəifləyir, vokal partiyalar, yalnız simli alətlərin kvintali ahəngləri fonunda səslənir. Qadın xoru (soprano və altlar) "Səməni" replikası ilə ifa edən solistin çıxışına səsaltilarla cavab verir. Xorun "səməni" replikası səslənən zaman simli alətlərə, taxta nəfəsləri alətlər (fleyta, qoboy və klemetlər) qoşularaq, birlikdə səslənir. Əvvəldə kontrabas və violonçellər fərqli müşayiət etsələr də, sonradan unison çalır. Solistin çıxışı birinci kupletini təşkil edir. (A).

İkinci kuplet (A₁) qadın xorunun ifasında səslənir. Bu dəfə "səməni" sözü ilə başlayan replikalara solist ifa edir. Burada apancı melodiya olduğu kimi saxlanılır, soprano partiyasında divizi verilir. Melodiyanın lad əsasını səgah təşkil edir. Solistin ifasında müəyyən dəyişikliklər baş verir. Burada I skripkalar solistin ifasında olduğu kimi müşayiət edir, II skripkalar əvvəlki ostinatodan fərqli olaraq özünün melodik xətti ilə fərqlənən, sonradan tersiya münasibətində melodiyanı müşayiət edir. Əvvəldə kontrabas və violonçellər fərqli müşayiət etsələr də sonradan unison çalır. İkinci

kupletin orkestr müşayiəti daha dolğundur, burada orkestr tam tərkibdə çıxış edir.

Kantatanın I hissəsinin ikinci yansı miqyas etibarilə daha genişdir. "Al-əlvan geyinib yenə bayram gəlir" sözləri ilə başlayan bu bölməni kişi xoru (tenor və baslar) ifa edir. Burada artıq fortepiano aləti də bütün orkestrə qoşularaq, aşıq musiqisinə xas olan harmoniyaları səsləndirir. Buradakı avtentik dönümlər aşıq musiqisi üçün səciyyəvi olan sekunda quruluşlu ahənglər üzərində qurulur. Orkestr bütün tərkibdə çıxış edir. Rast ladına əsaslanaraq "Yol verin" sözlərində unison ifa edilən kişi xorunun lirik - epik xarakterli melodiyası çox nikbin səslənir. Tenor və bas partiyalarının unison ikihissəli ifa ilə əvəzlənir. Nəqərat funksiyası daşıyan bu bölmə sonra bütün xorun ifasında təkrarlanır. Ağac nəfəs alətlərinin ifasında ekspressiv triol, sekstollar, septollar müşayiətə ekspressiyalı xarakter gətirir. I hissənin üçüncü bölməsi nəqəratın poetik mətninə əsaslanır, onu soprano solosu ifa edir. Sopranonu müşayiət edən orkestr daha qənaətcildir, mis nəfəs alətləri səslənmir, fortepianoya fasilə ilə verilir. Sonra yenidən nəqərat funksiyası daşıyan bölmə bütün orkestrin müşayiəti ilə fortepiano və zərb alətlərinə üstünlük verilməsi, ağac nəfəs alətlərinin ekspressiv sekstollar fonunda bütün xorun ifasında səslənir.

Kantatanın I hissəsinin quruluşunu belə müəyyən etmək olar:

A	+ A ₁	+B	
Solist- soprano	Qadın xoru eyni "Xonçaya qoydum səməni"	Kişi xoru "Al - elvan geyinib" sözlərlə səslənir.	
+C	+C ₁	+C ₂	+C ₃
Kişi xoru "Yol verin"	Xor "Yol verin"	Solist- soprano "Yol verin"	Xor "Yol verin"

AA₁BCC₁C₂C₃-bu quruluşda kuplet-variyaasiya formasının xüsusiyyətləri təzahür edir. Bütövlükdə I hissənin quruluşu 2 bölmədən ibarətdir:

AA₁BCC₁C₂C₃

B-bölməsi çox qısa və yığcam olub, bir növ II bölməyə keçid funksiyası daşıyır. Kantatanın I hissəsi kuplet-variyaasiya formasına xasdır. I hissə çox möhtəşəm bir tarzədə "Əziz gün gəlir" sözləri ilə nikbin rast ladi üzərində bitir.

Kantatanın I hissəsi Novruz bayramının əsas atributu olan səmənədən bəhs edərək, bahar tərənnumu edirsə, II hissə "Əməyin vəsfi" sərlövəsinə uyğun əməyi və məhsul becərilməsini tərənnum edir. Əvvəlki hissədə solist, qadın və kişi xoru, qanşiq xor bir-birini əvəzləyirdisə, II hissə solist-sopranonun çıxışdır. Andante- moderato lirik-epik xarakterli II hissə üçhissəli formadadır:

A + B + A₁

II hissə simli alətlərin ifasında qısa 7 xaneli girişlə açılır. Birinci bölmədə çağırış xarakterli kvinta intonasiyasına əsaslanaraq, orkestr müşayiəti çox sadə, yığcam və qənaətcildir. Müşayiət əsasən ifa edir. Orta bölmədə (B) müşayiət mis nəfəs alətləri də qoşulur. Lakin Reprizada (A₁) yenidən müşayiət simli və ağac nəfəs alətlərə verilir.

Kantatanın III hissəsi "Ay mübarək" əvvəlki ilə təzad təşkil edir. I hissənin C-dur (rast), II hissənin a-moll (şüşter) tonallığını A-dur (rast ladi) əvəzləyir. II hissənin lirik-epik xarakteri təntənəli və oynaq, işıqlı III (a-moll) hissə ilə növbələşir.

III hissədə orkestr tam tərkibdə çıxış edir, I hissədə olduğu kimi fortepiano aləti, arfa, bir sıra zərb alətləri müşayiətdə aparıcı mövqə kəsb edir. Əsərin IV hissəsinin "Yallı" adlandırılmasına baxmayaraq, kantatanın III hissəsində də yallı rəqsinin xüsusiyyətləri özünü büruzə verir: 4/4 ölçüsünün dəqiq pulsasiyası, melodiyanın məhdud diapazonda təcridən səlis hərəkəti, kvadrat quruluşu.

İşıqlı rast ladi melodiyaya nikbin, şux xarakter verir. Bu hissədə bahar və payız fəsillərinin gözəllikləri vəsf edilir.

II hissə kuplet-variyaasiya formasındadır:

A	+ A ₁	+ A ₂
"Qədəmi yaşıl yazım"	"Çəkilər yaya dönər"	"Payızı paylı payız"

III hissə bütün qanşiq xor tərəfindən ifa edilir. Hər kupletdə "Ay mübarək" sözlərinin təkrarı nəqərat funksiyası daşıyır.

I və II kupletlərdə melodiya "Iya" mayeli rast, II kupletdə isə "fa" mayeli şurda verilir. Xor partiyasında bəzən soprano və altlar, bəzən isə tenor və baslar unison ifa edir.

Ümumiyyətlə, bu hissənin poetik məzmunu, quruluş xüsusiyyətlərində yallı, halay, mərasim mahnılarına xas olan xüsusiyyətlər özünü büruzə verir.

a b a₁ b₁ a₂ b₂ a₃ b₃-kuplet nəqərat quruluşu bütün xalq mahnıları, o cümlədən mərasim mahnıları üçün səciyyəvidir.

Kantatanın III hissəsinin poetik mətninə nəzər salaq:

Qədəmi yaşıl yazım, (7 heca) Ay mübarək, ay mübarək. (8 heca)

Dağlan aşır yazım, (7 heca) Ay mübarək, ay mübarək. (8 heca)

Çəkilər yaza dönər, (7 heca) Ay mübarək, ay mübarək. (8 heca)

Yazımda yaşar yazım, (7 heca) Ay mübarək, ay mübarək. (8 heca)

Burada "Ay mübarək", ay mübarək" sətri refren funksiyası daşıyır: a b a, b a₂ b a₃ b. Buna oxşar mətnə "Azərbaycan xalq mahnıları" məcmuəsində rast gəlinir³.

Çəltiklər dirçəlibdir, ay mübarək, (7+4 heca)

Sünbüllər incəlibdir, ay mübarək, (7+4 heca)

Bu gün qəribə toydur, ay mübarək, (7+4 heca)

Bizə gəlin gəlibdir, ay mübarək (7+4 heca)

Bu mahnıda melodiyanın quruluşu isə belədir: a b + a b, a b+a b, (cüt periodik quruluş). Beləliklə, kantatanın III hissəsində xalq mərasim mahnılarının poetik, melodik və quruluş xüsusiyyətləri özünü büruzə verir. Refren tipli poetik mətnəki təkrarlar, ümumiyyətlə xalq mərasim mahnılarının səciyyəvi xüsusiyyətləridir.

Kantatanın IV hissəsi "Yallı" ("Məhsul bayramı")- bu hissə sosializm dövründə keçirilən məhsul bayramlarının əhval-ruhiyyəsini, ab-havasını özündə cəmləşdirir. Moderato tempdə ifa olunan IV hissə təntənəli, bayramsayağı xarakter daşıyır. 6 xaneli kiçik giriş zərb alətləri və fortepiano ifasında səslənən xalis kvarta intonasiyaları üzərində fanfar çağırışa bənzəyir. Bu çağırış məhsul yığımının bitdiyini bildirərək, çox təntənəli səslənirsə əməkçi insanların sevinc və fərəhini ifadə edir. IV hissə tenor və basların çıxışı ilə başlanır. ("Bu məhsul bayramı verək əl-ələ")- bu 1-ci kuplet funksiyası daşıyır. Müşayiətdə əsasən simlilər, zərb alətləri və fortepiano çıxış edir. Tenor və basların çıxışına əvvəlcə altlar, sonra isə sopranolar qoşulur. II kuplet ("Bu fəslin qədəmi yenə sayalı") yenə tenor və altların çıxışı ilə başlanır. Lakin burada altlar və sopranolara qoşulduğu məqamda orkestr müşayiəti daha zənginləşir və nəfəs alətləri fəallaşır. Orta bölmə ("Səmən zəmilər barlı-bəhərli") qanşiq xor tərəfindən ifa edilir. Burada orkestr müşayiəti çox canlıdır, simli alətlər fəallaşmışdır.

Repriza ("Bu məhsul bayramı verək əl-ələ") bütün xor tərəfindən ifa edilir. I bölmə ilə müqayisədə burada orkestrləşmə çox möhtəşəmdir. Müşayiətdə bütün orkestr çıxış edir.

Kantatanın IV hissəsinin quruluşu belədir:

3 5 7 9

AA₁ + B + A₂A₃

Burada variyaasiyalı reprizaya malik mürəkkəb üçhissəli forma (kənar bölmələr kuplet-variyaasiya

ələmləri ilə) xüsusiyyətləri özünü büruzə verir. Kuplet-variyaasiya, ümumiyyətlə variyaasiyalıq prinsipinin üstün olması mahnı janrı, vokal-instrumental-xor musiqisinin xüsusiyyətlərindən irəli gəlir. IV hissənin melodik üslubu özünəməxsusdur. Burada melodiyanın diapazonu məhduddur.

Dahi Üzeyir Hacıbəyli və böyük bəstəkar Qara Qarayev izləri bəstəkarın yaradıcılığına öz təsirini əks etdirmişdir. Əsərin təhlilində bu qənaətə gəlmək olar ki, Məmməd Quliyev Azərbaycanın istedadlı, maraqlı, dərin düşüncəli əsərləri ilə tanınan bəstəkarlardandır.

Onun yazı üslubunda milli təməl, müasir yazı və intonasiya vəhdət təşkil edir. Bu əsərdəki aparıcı səslərin minimallığı, qısa səs ambitusu müqabilində, onların inkişafına təkan verən variantlıq, ostinatlıq və sonra yazı üslubu, həm vokalın özünə məxsus ifası, orkestrin tərkibinin təcridən ifaya qoşulması və s. xüsusiyyətlər bəstəkarın yazı üsullarıdır. Müəllif çox vaxt bədii mətnədə yenilik edərək, onu öz musiqisinə tabe edir.

Göründüyü kimi Məmməd Quliyev Azərbaycan musiqi tarixinə düşə bilən bəstəkalardandır.

Стилевое композиторское письмо М.Кулиева филигранно отточено на фоне традиционной азербайджанской музыки. Кантата "Гимн труда" тому подтверждение. Лиро-эпические краски, семантические отголоски автохтонной народной музыки, метроритмическая спаянность полилинейного воплощения идеи. Все это раскрывается в научной статье.

Ключевые слова: мелодия, стиль, минимализм, письмо, М.Кулиев.

Despite the use of inborn nationalism and modern writing styles, M. Guliyev prefers lyre-epic colors based on folk music to revive the image of man and nature in his pieces, particularly in his "The anthem of work" cantata.

Key words: melody, style, minimalism

³ Bülbül Məmmədov- I cild, Bakı, "İşiq" 1981-s.64